प्रथमः पाठः

सत्यं शिवं सुन्दरं संस्कृतम्

0902CH01

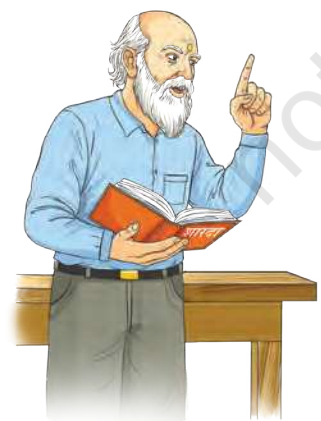
संस्कृतं भारतदेशस्य सम्पदस्ति। अस्मिन् भारतीयानां ज्ञानवैभवं सञ्चितमस्ति। संस्कृताध्ययनेन मानवः सुसंस्कृतः भवति। भारतीयभाषाणां सुचारुरूपेण अध्ययनार्थं संस्कृतं नितराम् अपेक्षितम् अस्ति। संस्कृताध्ययनेन किं किं साधितं भवति इति विषयम् अधिकृत्य कविना सुन्दरं गीतं प्रस्तुतम्।

भारतीयैकतासाधकं संस्कृतम्
भारतीयत्वसम्पादकं संस्कृतम्
ज्ञानपुञ्जप्रभादर्शकं संस्कृतम्
सर्वदानन्दसन्दोहदं संस्कृतम्॥ १॥

सर्वमस्तिष्कसंस्कारकं संस्कृतम्
सर्ववाणीपरिष्कारकं संस्कृतम्
सत्पथप्रेरणादायकं संस्कृतम्
सद्गुणग्रामसन्धायकं संस्कृतम्॥ २॥

विश्वबन्धुत्वविस्तारकं संस्कृतम्
सर्वभूतैकताकारकं संस्कृतम्
सर्वतः शान्तिसंस्थापकं संस्कृतम्
पञ्चशीलप्रतिष्ठापकं संस्कृतम्॥ ३॥

त्यागसन्तोषसेवाव्रतं संस्कृतम्
विश्वकल्याणनिष्ठायुतं संस्कृतम्
ज्ञानविज्ञानसम्मेलनं संस्कृतम्
भुक्तिमुक्तिद्वयोद्वेलनं संस्कृतम्॥ ४॥

© NCERT not to be republished

धर्मकामार्थमोक्षप्रदं संस्कृतम्
ऐहिकामुष्मिकोत्कर्षदं संस्कृतम्
कर्मदं ज्ञानदं भक्तिदं संस्कृतम्
सत्यनिष्ठं शिवं सुन्दरं संस्कृतम्॥ ५॥

शब्दलालित्यलीलावनं संस्कृतम्
चारुमाधुर्यधारागृहं संस्कृतम्
विश्वचेतश्चमत्कारकं संस्कृतम्
पूर्वजानां यश: स्मारकं संस्कृतम्॥ ६॥

भावार्थ:

१. संस्कृतभाषा भारतीयानाम् ऐक्यं साधयति, भारतीयत्वं सम्पादयति, ज्ञानसमूहस्य प्रभां दर्शयति, सर्वदा आनन्दस्य परम्परामेव जनयति च।

२. संस्कृतं सर्वेषां जनानां मानसं शोधयति, वचनानि परिष्करोति, सन्मार्गं दर्शयति, सद्गुणानां समूहमेव उत्पादयति।

३. संस्कृतं विश्वबन्धुत्वं वर्धयति, सर्वेषां प्राणिनामपि ऐक्यं बोधयति, सर्वत्रापि शान्तिं प्रतिष्ठापयति, प्रसिद्धानां पञ्चानां शीलानां रीतिं गमयति।

४. त्यागस्य, हर्षस्य, सेवाबुद्धेश्च व्रतं, प्रपञ्चस्य मङ्गलमेव कर्तव्यम् इति ज्ञानं, विज्ञानञ्च सङ्गमनीयम् इति विचार:, भोगस्य मोक्षस्य च मार्ग: च संस्कृतेन लभ्य:।

५. इहलोके परलोके च संस्कृतेन उत्कर्ष: लभ्यते। धर्मस्य, कामानाम्, अर्थस्य, मोक्षस्यापि साधनानि संस्कृतेन लभ्यन्ते। भक्तिम् आचरितुं ज्ञानं प्राप्तुं कर्म कर्तुं च संस्कृतं साधनम्। अत: संस्कृतं सत्यं शिवं सुन्दरं च अस्ति।

६. ललितपद्यानि संस्कृतवने वृक्षा: इव सन्ति। अन्वेषकस्य संस्कृतं माधुर्यस्य सौन्दर्यस्य शीतलगृहमिव आह्लादकम् अस्ति। संस्कृतस्य श्रवणेन अखिलस्यापि प्रपञ्चस्य जना: चमत्कारं लभन्ते। अत एव एतादृशं संस्कृतम् अस्माकं भारतीयानां पूर्वजै: सम्पादितस्य कीर्तिराशे: द्योतकम् अस्ति।

© NCERT not to be republished

सर्वं शब्देन भासते

शब्द:	अर्थ:	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखत
आमुष्मिकम् (नपुं.प्र.ए.व.)	परलोकस्य	परलोक का	Of the other world	
उत्कर्षदम् (नपुं.प्र.ए.व.)	उत्कर्षं ददाति इति	उन्नति को देने वाली	Bestower of excellence	
उद्बेलनम् (उद् + √वेल + ल्युट्, नपुं.प्र.ए.व.)	उदयकृत्	उत्थान करने वाला	Awakene	
ऐहिकम् (नपुं.प्र.ए.व.)	इह लोके भवम्, संसारस्य	संसार का	Of this world	
कर्मदम् (नपुं.प्र.ए.व.)	कर्म ददाति इति	पुरुषार्थ को देने वाली	Bestower of righteous action	
चारु (नपुं.प्र.ए.व.)	सुन्दरम्	मनोहर	Beautiful	
परिष्कारकम् (नपुं.प्र.ए.व.)	संस्कारकम्	शुद्ध करने वाली	Refiner	
पुञ्ज: (पुं.प्र.ए.व.)	राशिः	समूह	Clump	
प्रभा (स्त्री.प्र.ए.व.)	दीप्तिः	प्रकाश	Light	
भक्तिदम् (नपुं.प्र.ए.व.)	भक्तिं ददाति इति	भक्ति को देने वाली	Bestover of Bhakti	

© NCERT not to be republished

माधुर्यधारा (स्त्री.प्र.ए.व.)	माधुर्यस्य धारा इति	मधुर रस की धारा	Flow of Sweetness	
विस्तारकम् (नपुं.प्र.ए.व.)	विस्तारं करोति/ वितनोति यत्	विस्तार करने वाली	Expander	
लीलावनम् (नपुं.प्र.ए.व.)	लीलायाः वनम्	क्रीडा का उद्यान	Garden for play	
सत्पथः (पुं.प्र.ए.व.)	सन्मार्गः	सत्य मार्ग	Noble Path	
सन्दोहः (पुं.प्र.ए.व.)	समूहः	समूह	Group	

अत्र इदम् अवधेयम्

कविकाव्यपरिचयः

वाराणस्यां विद्यमानस्य सार्वभौमसंस्कृतप्रचारकार्यालयस्य संस्थापकः पण्डितः वासुदेव-शास्त्रि-द्विवेदिमहाभागः गीतस्यास्य रचयिता। महाशयेन सरलसंस्कृतेन बहवो ग्रन्थाः विरचिताः, अपि च संस्कृतप्रचारार्थं विपुलं साहित्यं च प्रकाशितम्। *परमार्थसुधा* इति संस्कृतपत्रिका अपि एतेन सम्पाद्यते स्म। *सुरभारतीसन्देशः*, *स्वर्गीयसंस्कृतकविसम्मेलनं*, *भोजराज्ये संस्कृतसाम्राज्यं*, *कौत्सस्य गुरुदक्षिणा* चेत्यादयो ग्रन्थाः अस्य कृतिषु सुप्रसिद्धाः सन्ति।

अभ्यासाद् जायते सिद्धिः

१. छात्राः मिलित्वा पृथक् पृथक् पञ्चानां छात्राणां लघुसमूहान् निर्माय यति-गति-लयपूर्वकं गीतगानस्य अभ्यासं करिष्यन्ति।

© NCERT not to be republished

२. एकपदेन उत्तरं लिखत —

यथा — ज्ञानपुञ्जप्रभादर्शकं किम्? ..... संस्कृतम् .....

(क) संस्कृतं कस्याः साधकम्? .....

(ख) सर्वदा संस्कृतं कस्य सन्दोहदम्? .....

(ग) संस्कृतं कस्य प्रेरणादायकम्? .....

(घ) संस्कृतं कासां परिष्कारकम्? .....

(ङ) कस्य विस्तारकं संस्कृतम्? .....

३. अधोलिखितप्रश्नानाम् उत्तराणि पूर्णवाक्येन लिखत —

(क) सर्वतः कस्याः संस्थापकं संस्कृतम्?

(ख) कीदृशं व्रतं संस्कृतम्?

(ग) कयोः सम्मेलनं संस्कृतम्?

(घ) संस्कृतं कस्य चमत्कारकम्?

(ङ) केषां यशः स्मारकं संस्कृतम्?

४. रिक्तस्थानानि पूरयन्तु —

यथा — ....सर्वभूतैकता.....-कारकं संस्कृतम्।

(क) ..... सम्पादकं संस्कृतम्।

(ख) ..... दर्शकं संस्कृतम्।

(ग) ..... संस्कारकं संस्कृतम्।

(घ) कर्मदं ..... भक्तिदं संस्कृतम्।

(ङ) सत्यनिष्ठं ..... संस्कृतम्।

(च) शब्दलालित्य ..... संस्कृतम्।

© NCERT not to be republished

५. मञ्जूषायाः पदानि उपयुज्य षड् वाक्यानि रचयत —

वाणीपरिष्कारिका, एकता, सर्वतः, सेवा, सुन्दरम्, पूर्वजानाम्,
सत्पथे प्रेरयितुम्, विश्वकल्याणाय, त्यागस्य, सन्तोषस्य,
विश्वबन्धुत्वविस्तारकम्

यथा — वाणीपरिष्कारिका संस्कृत-भाषा भवति।

(क) .....

(ख) .....

(ग) .....

(घ) .....

(ङ) .....

(च) .....

६. अधोलिखितानां समस्तपदानाम् उदाहरणानुसारं विग्रहं कुरुत —

यथा — भारतीयैकतासाधकम् भारतीयैकतायाः साधकम्।

(क) ज्ञानपुञ्जप्रभादर्शकम् .....

(ख) सर्ववाणीपरिष्कारकम् .....

(ग) विश्वबन्धुत्वविस्तारकम् .....

(घ) सर्वभूतैकताकारकम् .....

(ङ) शान्तिसंस्थापकम् .....

(च) ज्ञानविज्ञानसम्मेलनम् .....

७. प्रदत्तमञ्जूषातः पर्यायपदानि चित्वा रिक्तस्थाने लिखत —

उल्लासः, किरणः, जगत्, अनुपमा, तेजोराशयः, मानम्

(क) विद्वांसः ..... भवन्ति।

(ख) सूर्यस्य ..... सर्वेषां प्राणिनां कृते हितकरः भवति।

© NCERT not to be republished

(ग) ईश्वरं स्मृत्वा ..... उपजायते।

(घ) विद्यायाः ..... अजरं भवति।

(ङ) प्रकृतेः शोभा ..... विद्यते।

(च) यत्र ..... एकनीडं भवति।

८. अधोलिखितानां मेलनं कुरुत —

(क) भारतीयैकतायाः	१. विस्तारकम्
(ख) सत्पथे	२. साधकम्
(ग) त्यागसन्तोषसेवारूपम्	३. दर्शकम्
(घ) ज्ञानपुञ्जप्रभायाः	४. प्रेरणादायकम्
(ङ) विश्वबन्धुत्वस्य	५. व्रतम्

स्वाध्यायान्मा प्रमदः

पञ्चशीलं किम्?

बौद्धधर्मे सदाचरणस्य परिपालनाय पञ्च शीलानि सन्ति। येषामाचरणं मनुष्याणाम् अत्यन्तं लाभाय अस्ति। तेषां विवरणमस्ति —

१. अस्तेयम्
२. अहिंसा
३. ब्रह्मचर्यम्
४. सत्यम्
५. मादकद्रव्याणां परिहारः।

एतद्देशप्रसूतस्य सकाशादग्रजन्मनः।
स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः॥
संस्कृतं संस्कृतेर्मूलं ज्ञानविज्ञानवारिधिः।
वेदतत्त्वार्थसंजुष्टं लोकाऽऽलोककरं शिवम्॥
सत्याहिंसागुणैः श्रेष्ठा विश्वबन्धुत्वशिक्षिका।
विश्वशान्तिसुखाधात्री भारतीया हि संस्कृतिः॥

© NCERT not to be republished

यस्तु क्रियावान् मनुजः स विद्वान्

१. **"संस्कृताधारिता भारतीयैकता"** इति एतं विषयम् आधृत्य एका भाषणप्रतियोगिता आयोजनीया। शिक्षकः भाषणप्रतियोगितायां निम्नाङ्कितानां बिन्दूनां समावेशं करिष्यति।

अङ्कयोजना	५	४	३	२	१
प्रवाहः	प्रवाहपूर्वकं संवादं करोति।	केषुचित् बिन्दुषु विरामं करोति परन्तु सः संचारं न बाधते।	केषुचित् बिन्दुषु विरामं करोति यः संचारं बाधते।	कदाचित् प्रायः विरामं करोति येन संचारः कठिनः भवति।	संचार एव न जायते।
शुद्धता	योग्यवाक्य-संरचना	अत्यल्पाः व्याकरण-दोषाः	नैमित्तिक-व्याकरण-दोषाः	त्रुटिपूर्ण-वाक्य-संरचनाः	वाक्य-संरचना एव न जायमाना अस्ति।
शब्दकोषः	प्रासंगिक-शब्दकोशस्य विविधतायाः उपयोगः	शब्दावल्यां विविधतायाः उपयोगः	प्रासङ्गिक–सीमित-शब्दकोशस्य उपयोगः	सीमितशब्द-कोशस्य उपयोगः	द्वित्राः एव शब्दाः प्रयुक्ताः

२. विश्वबन्धुत्वभावनायाः विकासाय के मार्गाः अवलम्बनीयाः इति विषयमधिकृत्य सहपाठिभिः सह आलोचनां कुरुत।

© NCERT not to be republished